

41. Бутковська Н. Ю. Динаміка соціального статусу етнічної спільноти (на прикладі поляків Житомирської області): дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Бутковська Наталія Юріївна. – Київ, 2006. – 190 с.
42. Рудницький С. Динаміка реєстрації польських нац.-культ. товариств Житомирщини у 1989-2004 рр. / С.Рудницький // *Ucrainica Polonica*. – Київ; Житомир: ВЦ Київ. нац. лінгв. ун-т, 2005. – Т. 2. – С. 141 – 147.
43. Ризинкевич В. Польська національна меншина Тернопільщини: сучасний стан / В. Ризинкевич // *Матеріали V Буковинської міжнар. іст.-краєзн. конф.*, 29 вересня 2005 р., Чернівці. – Чернівці: ЧНУ імені Ю. Федьковича, 2005. – Т. 1.: *Історія України. Краєзнавство*. – С. 343 – 346.
44. Ткач В. Культурно-освітня діяльність поляків Тернопільщини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. / В. Ткач // *Мандрівець*. – 2007. – № 2. – С. 47 – 51.
45. Муравський О. Товариство польської культури Львівщини: історія і сучасність / О. Муравський // *Україна – Польща: істор. спадщина і суспільна свідомість: зб. н. пр.* – Львів: [б. в.], 2010 – 2011. – Вип. 3 – 4. – С. 234 – 239.
46. Lopachak A. Położenie mniejszości polskiej w obwodzie iwano-frankowskim na Ukrainie: Praca magisterska / A. Lopachak / Uniwersytet Wrocławski. Wydział nauk społecznych. Instytut studiów międzynarodowych. – Wrocław, 2013. – 111 s.
47. Гарбарук А. С. Товариство польської культури на ім. Єви Фелінської на Волині як приклад транскордонної соціокультурної співпраці / А. С. Гарбарук // *Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. "Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень"*, 10 – 11 травня 2011 р. : у 3 т. Т. 1. – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – С. 31 – 33.
48. Гарбарук А. Етнічна ідентичність волинських поляків в умовах полікультурності українського суспільства / А. Гарбарук // *Наук. зап. Серія "Культурологія". Матеріали VI Міжнар. наук. конф. "Культура в горизонті сталих і плінних ідентичностей"*, 12 – 13 квітня 2013 р., м. Острог. Ч. 2. – Острог: Вид. нац. ун-ту "Острозька академія", 2013. – Вип. 12. – С. 389 – 393.
49. Гарбарук А. Товариство польської культури ім. Тадеуша Костюшка на Волині: визначальні засади організації та функціонування / А. Гарбарук // *Наук. вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. – Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 21. – С. 80 – 85.

Гарбарук А. С. Национальное возрождение и самоорганизация польского меньшинства в независимой Украине: историографический аспект

Статья посвящена анализу научных работ украинских исследователей по вопросам современного национального ренессанса поляков Украины и налаживания процесса их организованного сплочения. Фрагментарно обозначены процессы, влияющие на состояние разработки проблемы. Выделены исследования, в которых тематика рассматривается отчасти, и те, которые непосредственно касаются возрождения и самоорганизации современной украинской полонии способом основания культурных обществ. Освещены общие тенденции работ, отмечены единичные исследования.

Ключевые слова: украинская историография, польское национальное меньшинство, национально-культурное общество, независимая Украина.

Garbaruk A. S. The national revival and self-organization of the Polish minority in independent Ukraine: historiographical aspect

This article analyzes the scientific developments of Ukrainian researchers in the question of modern national renaissance of Poles in Ukraine and adjustment of organized process of their cohesion. The processes that affect the state of the problem are occasionally outlined. The author determines studies, that considere subject in part, and those, that directly relate to recovery and self-organization of modern Ukrainian Polish Diaspora in the way of establishing cultural associations. The general trends of works and individual studies are emphasized.

Keywords: Ukrainian historiography, Polish national minority, national-cultural association, independent Ukraine.

УДК 94(477)(06.011(502.752+502.742)"1940/1980"

А. В. Пагіря

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У ДР. ПОЛ. 1940–х – СЕРЕДИНІ 1980–х рр.

У статті розглядаються основні напрямки наукової історіографії проблеми участі української радянської інтелігенції у царині захисту природного середовища УРСР у другій половині 1940-х – середині 1980-х рр. Простежується вплив суспільно-політичних факторів на розвиток екологічного історичного наративу. Проведений аналіз засвідчив неповноту розкриття цієї проблеми в науковій літературі та необхідність проведення окремого дослідження з даної теми із залученням нових джерел та використанням сучасних методологічних підходів.

Ключові слова: історіографія, екологія, УРСР, інтелігенція, громадські організації

Наукова думка протягом тривалого часу поступово накопичувала потенціал вивчення комплексних проблем взаємодії суспільства і природи в надрах цілого ряду наукових дисциплін. Однак історична наука дотепер перебуває в боргу перед суспільством, визнаючи необхідність вивчення глобальної проблеми взаємодії людини та природи в історичній ретроспективі та зокрема екологічної кризи в Україні. Причинами такого стану є те, що в умовах радянського тоталітарного режиму екологічна проблематика в науці, політиці та соціально-економічній практиці витіснялася пріоритетами технократичного адміністративно-командного мислення, що звужувало її використання у всіх сферах суспільного життя. Правлячий комуністичний режим

свідомо замовчував інформацію з приводу реального екологічного стану країни, вводив в оману як власну, так і світову громадськість. Природоохоронний рух починав розвиватися лише на громадських засадах. Патріотично налаштовані вчені, літератори і громадськість сигналізували про недоцільність науково не обґрунтованої політики, однак їхній голос залишався "голосом волаючого в пустелі". Країна втягувалась в техногенну гонку.

Дослідження та аналіз екологічних проблем в єдності їх політичних, соціально-економічних, науково-технічних і культурологічних аспектів дасть нам змогу уникнути помилок минулого.

У результаті аналізу наукової розробленості проблеми встановлено, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки відсутні дослідження, присвячені комплексному висвітленню проблеми природоохоронної діяльності інтелігенції України.

За певними тенденціями, методологічними принципами, концептуальними підходами та характеристикою джерельної бази увесь історіографічний масив із проблеми природоохоронного руху в УРСР у 1940 – 1980-ті рр. та участі у ньому інтелігенції можна умовно поділити на радянську, сучасну вітчизняну та зарубіжну.

У радянській історіографії упродовж кількох десятиліть традиційно домінувало уявлення про необхідність активного освоєння природного середовища людиною та використання природних ресурсів для потреб індустріалізації, економічного розвитку та прогресу для побудови комунізму. Особливо показова в цьому питанні історіографія 1950 – 1960-х рр., в якій багато уваги приділялося проблемам взаємовідносин суспільства та природи у соціалістичному ключі розуміння цієї проблеми [1-5]. На завершальному етапі індустріальної модернізації Країни Рад широкий розвиток отримали дослідження соціальних аспектів різних екологічних проблем [6; 7]. Сукупність цих робіт свідчить про те, що зростаюча потужність цивілізації в цей період породжувала не тільки ейфорію техніцизму, але й розуміння небезпек, які з ним пов'язані. У зв'язку з цим під впливом загострення протиріч між суспільством та природою у другій половині ХХ ст. зросло усвідомлення необхідності охорони навколишнього середовища, актуалізації обговорення екологічних проблем в засобах масової інформації. В результаті активізації наукової діяльності в 1970 – 1980-их рр. були видані десятки книг, статей, брошур, наукових збірників, присвячених екологічній проблематиці [8-17].

В Україні лише в середині 1970-х років почалась фрагментарна розробка проблем історії розвитку охорони природи. Однак перші праці цього напрямку були нечисленними й винятковими за винятком окремих з них [18; 19], які обслуговували пануючі інтереси партійно-радянської номенклатури [20, с.12-17].

Упереджене ставлення владних кіл до екологічних процесів вплинуло і на розвиток історіографії. У 1970-ті з'явилися окремі дослідження екологічного спрямування, зокрема авторів О. В. Чубато [21] та А.П.Федоренка [22]. Більшість праць середини 1970-х років носили природоописовий, розповідний характер, не загострювали увагу на проблемі довкілля, а взаємодія суспільства з природою розглядалися крізь призму покращення економічних показників [23; 24]. Вони здебільшого містили цікавий матеріал, але їх пронизувала офіційна заідеологізованість та ортодоксальний марксистський підхід.

Наприкінці 1970-х – початку 1980-х років дещо активізувалося вивчення історії охорони природи і природокористування в Україні, однак при цьому джерельна база залишалася вкрай обмеженою. В силу ідеологічного навантаження та через брак джерел вони мали поверховий характер аналізу екологічних проблем без повної характеристики основних передумов та причин погіршення екологічного стану. Тоді вперше на державному рівні були розглянуті заходи щодо охорони навколишнього середовища, фауни і флори, участі суспільства у природоохоронній роботі [25; 26]. В наступні роки робилися спроби дати більш широку та повну характеристику екологічним проблемам. Проте об'єктивний підхід був ще відсутній, а праці з'являлися вкрай епізодично. Серед них зокрема можна згадати дослідження Р. Худяка [27; 28] та М. Погорелова [29]. Важливі публікації, присвячені розвитку заповідної справи в УРСР, підготував в цей період керівник Держінспекції по заповідникам та охороні тваринного світу О.К.Ющенко [30; 31; 32; 33; 34].

У середині 1980-х років виникли можливості для глибшого аналізу, об'єктивних оцінок, розширення проблемних аспектів та історичних джерел. І тим не менше вони реалізувалися дуже обмежено. За винятком однієї цікавої розвідки [35] не з'явилося серйозних наукових досліджень з цієї проблематики.

Втім, з середини 1980-х років побачили світ перші наукові праці, присвячені охороні навколишнього середовища у містах, що сприяло більш об'єктивному дослідженню стану довкілля. Йдеться, насамперед, про праці П. Г. Олдака, С. В. Шабуніна, А. И. Проскурко, Н. П. Анучіна, А. Я. Гасва, В.С. Самарина [36; 37; 38; 39; 40; 41; 42], у яких з'ясовано причини екологічної кризи СРСР, зокрема в Україні. Опубліковано також ряд монографій та збірників наукових праць з проблеми екології як у регіональному, так і у загальноукраїнському масштабі [43; 44] та збірників наукових праць тематичного спрямування. Зрозуміло, що автори цих праць не приділяли належної уваги проблемі участі української радянської інтелігенції в екологічному русі в умовах радянського тоталітаризму.

Кроком вперед до аналізу соціальної суті проблем суспільно-природної взаємодії стала стаття М. І. Малишка та О. М. Крилова [45] про основні напрями природоохоронної діяльності КПРС і радянської держави. Залучивши до наукового обігу нові факти і трактування, розглянувши по-новому ряд проблем, автори, по-суті, вперше в українській історіографії наблизили екологічну проблематику до її розуміння на політико-владному рівні, не уникаючи при цьому загально прийнятого у часи політичного тоталітаризму характеру наукових оцінок. При цьому звичайно, що внесок радянської інтелігенції в порушенні природоохоронних проблем не піднімався. Цікавими, але далекими від реального трактування стану речей, переповненими ідеологічними штампами виявились статті колишньої голови Держкомітету УРСР по охороні природи Д. Й. Проценко, вміщені у центральному республіканському історичному виданні [46] та партійній

пресі. Ці публікації зацікавили наукову громадськість, але не привели до активації повномасштабних досліджень означеної проблематики.

Загалом розвиток екології як науки не встигав за тими проблемами і викликами, які виникали перед суспільством, так як тривалий час радянська влада перешкоджала вільному розвитку екологічних досліджень. Означений науковий доробок не міг компенсувати вкрай недостатню наукову розробленість історичних проблем соціально-природної взаємодії, а лише окреслив певне коло проблем.

Зі здобуттям Україною незалежності та відкриттям раніше недоступних архівних фондів, ліквідацією цензури на екологічну інформацію виникли нові можливості для більш об'єктивного дослідження стану навколишнього середовища України та його забрудненням у минулому, участі громадських кіл у захисті довкілля. Зокрема, короткий ретроспективний аналіз радянської державної політики у сфері охорони природи та участі представників інтелігенції в екологічному русі представлений у навчальному посібнику авторства С. А. Генсірука [47, с.47-50], в якому даний детальний секторальний аналіз стану природних ресурсів України на момент розпаду Радянського Союзу. Зафіксований тут рівень екологічного забруднення водних, лісових, повітряних ресурсів є відображенням наслідків тривалого радянського колоніального панування на українських землях.

У 1990-х роках відомий вчений В. Є. Борейко започаткував вивчення історії заповідної справи в Україні із залученням значного масиву документів і матеріалів з архівосховищ України та Росії. Велику увагу автор приділив дослідженню життєписів видатних природоохоронців [48; 49], багатьох з яких було репресовано. Проте у виданні, присвяченому історії охорони природи в Україні (з найдавніших часів до 1980-го року), заповідникам автор присвятив лише окремі розділи. Зрозуміло, що поза увагою залишилися низка проблем (державна політика в природоохоронній діяльності та ін.). Потребує також продовження вивчення ролі української наукової інтелігенції у заповіданні природи, оскільки Є. Борейко акцентував увагу переважно на діяльності природничиків, в той час як в організації заповідників були задіяні також і громадські організації.

У 1996 р. відбулося визнання пріоритетності вивчення соціально-екологічних проблем в українській історіографії: в Інституті історії України НАН України була захищена перша докторська дисертація, присвячена соціально-екологічним проблемам України 1970-1990-х рр. зі спеціальності "Історія України" [50].

Значний внесок у вивчення протиріч розвитку індустріальних процесів в УРСР в 1960-1990-х рр. та масштабності їх техногенного впливу на навколишнє середовище зробив доктор технічних наук М. Поживанов, який переважно фокусувався на східному регіоні України. У своєму дослідженні М. Поживанов [51] зазначає, що причина без господарського та хижачького ставлення державного апарату СРСР до використання природних ресурсів і гігантських темпів забруднення навколишнього середовища індустріальними об'єктами полягала не в неусвідомленні наслідків негативного техногенного впливу, а в переважанні партійних інтересів над гуманними та моральними принципами. Усі благі наміри стосовно "збільшення валового національного доходу та доходів на душу населення" були не більш, ніж хороші ідеологічно витримані гасла, виконання котрих переносилося з п'ятирічку на п'ятирічку. Найбільш комплексним дослідженням М. Поживанова є монографія "Катастрофу можна отменить" [52], в якій проаналізовано причини динамічних забруднень атмосфери, водних ресурсів та ґрунтів, наведені яскраві приклади використання матеріально-сировинних ресурсів міським середовищем в східному регіоні України в другій половині ХХ ст.

Протягом 1990-х років історико-екологічний науковий напрям поповнився рядом ґрунтовних досліджень. Почався аналіз проблем історичного генезису та сучасного стану соціально-екологічних протиріч урбанізованих агломерацій України [53], становлення історико-екологічних досліджень у сучасному українознавстві, з'явилися історико-політологічні розвідки стосовно екологізації суспільно-політичної думки в контексті національно-державного відродження України, генезису та стану національно-екологічної кризи в контексті державної політики [54] історії охорони природи та природоохоронного руху в Україні [55; 56; 57; 58; 59].

Таким чином, аналіз нечисленних історичних праць свідчить, що за всієї актуальності історико-екологічних підходів і досліджень, необхідність їх проведення навіть в останній час ще не охопила вітчизняні українознавчі наукові пошуки.

Близькою до теми дисертаційного дослідження є історико-екологічна праця О. Васюти, С. Васюти та Г. Філіпчука "Екологія і політика" [60], що побачила світ у 1998 році у чернівецькому видавництві "Зелена Буковина". У ній вперше було зроблено системний аналіз вирішальної ролі політичних чинників історичного розвитку на формування кризового стану навколишнього середовища України в різних регіонах країни. Тут розкрито державну політику в сфері охорони природи, однак про діяльність громадських організацій та природозаповідну справу в меншій мірі, а то й зовсім не сказано.

Однак уже в 1999 р. з'явилася робота М. О. Алексієвця "Екологічний рух в Україні" [61], в якій було розкрито витоки екологічного руху та його розвиток до постчорнобильських днів. На думку дослідниці, з 1944 до кінця 1940-х років в Україні був помітний злет руху громадськості за охорону природи, але з 1950 по 1955 рр. він практично призупинився, дещо поживавшись у хрущовсько-брежнєвський період. За висловом дослідниці, відсутність екологічної гласності, нерозробленість природоохоронних законодавчих актів, безпорадність і роз'єднаність природоохоронних органів, імітація, за рідким виключенням, справжньої громадської природоохоронної роботи, відсутність серйозних екологічних досліджень, "забуття традицій природоохоронного ренесансу" 1920-х років і взагалі народних природоохоронних традицій, необізнаність і байдужість до проблеми участі в охороні природи широких народних мас, боягузтво і неосвіченість у природоохоронних питаннях чиновників усіх ступенів партійно-радянського апарату – всі ці чинники і призвели до того, що у 1980-х роках багато районів України опинилися в екологічній кризі [62; 63; 64].

Найвизначнішою подією в розвитку української історико-екологічної школи можна назвати вихід у світ монографії С. Васюти. "Радянський екоцид в Україні" [65], в якій досліджено комплекс політичних і соціально-екологічних проблем наростання кризових явищ в природному середовищі України внаслідок посилення антропогенного впливу на нього в період 1970-1990-х років. В рамках цього дослідження було розроблено концепцію соціально-історичного аналізу екологічних проблем, узагальнено фактори, процеси і тенденції антропогенного впливу на природне середовище України, проаналізовано роль командно-адміністративного втілення природоохоронних заходів. Тут була проаналізована роль державно-імперської екологічної політики в посиленні негативного впливу на довкілля і людину, труднощі подолання наслідків радянського екоциду в Україні. Вперше на високому науковому рівні в межах однієї публікації було зроблено аналіз усього спектру екологічних проблем. При цьому проблема участі української інтелігенції в природоохоронному русі в цій праці була обійдена боком.

Автори монографії "Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку" В.С. Крисаченко та М. І. Хилько [66; 67] при аналізі форм та функцій "зеленого" руху в умовах СРСР у 1960-1980-х рр. дійшли висновку, що радянська творча інтелігенція однією з перших почала добиватися широкого визнання естетичної, моральної, духовної і навіть економічної цінності норм екологічної культури. Її представники, на думку авторів, не тільки аналізували негативні процеси, а й формували соціально-економічний ідеал, уявлення про активний і творчий спосіб природокористування, яке ґрунтується на пізнанні екологічних законів. Ставлячи найвище інтереси справи, вони не тільки мали мужність говорити правду в художніх творах, а й поклали її в основу всього свого життя. Соціальна активність письменників і журналістів пробуджувала громадську думку проти екологічного варварства в радянському природокористуванні, сприяла розвитку екологічного руху.

Екологічні проблеми західноукраїнського регіону 1960-1990-х рр. аналізували у своїх роботах Ю.С. Гумен [68; 69] і Р. Ю. Чигур [70; 71; 72; 73; 74]. У дослідженні першого окремих розділ присвячений діяльності екологічних громадських організацій в контексті суспільно-політичного впливу на вирішення урбоекологічних проблем, в якому аналізуються регіональні особливості діяльності УТОП в Західній Україні.

Дослідник Р. Чигур справедливо зазначає, що радянська ідеологічна система підміняла біологічне соціальним, керуючись постулатами про активну перетворюючу роль людиною довкілля, що призвело до нерационального господарювання, спричинило порушення природних компонентів, екологічної рівноваги. Аналізуючи роль громадських об'єднань в природоохоронному русі, історик відзначає, що комуністична партія всіляко контролювала діяльність екологічних організацій і не дозволяла їм проявляти власну ініціативу у справі охорони довкілля. Тому реального впливу на зміну екологічного становища на краще вони не мали. Водночас, на його думку, існування природоохоронних організацій та їхня діяльність стимулювала увагу партійно-державних органів на екологічні проблеми та слугували каталізатором їх розв'язання [75, с.5].

Роль української інтелігенції у зародженні "зеленого" руху та його громадсько-державні форми вияву вивчав також соціолог О. Стегній. На його думку, членами Українського товариства охорони природи (УТОП) у перші роки його існування були кращі представники української радянської інтелігенції з-поміж вчених, письменників, журналістів та кінематографів, однак у часи політичного застою трудова інтелігенція була усунута і замінена на чиновників різних міністерств та відомств [76, с.59; 77, с.86]. УТОП в той час, за твердженням дослідника, не виступала в ролі "породжуючого середовища для екологічного руху", а відіграло радше роль "віддушини" для екофільної частини населення, оскільки держава не дозволяла громадськості втручатися у розв'язання скільки-небудь важливих питань суспільного життя [77, с.87].

Законодавче регулювання охорони довкілля, зокрема в світлі прийнятого у 1960 р. закону "Про охорону природи в Українській РСР" аналізували П. О. Гвоздик [78] та Б. Кіндюк [79]. На думку останнього, поява цього нормативно-правового документу обумовлювалася політичними, економічними та соціальними факторами. Серед політичних головним було прагнення керівництва СРСР продемонструвати розрив зі сталінськими методами побудови соціалізму й охорона природи могла стати однією з альтернатив уже згорнутого на той момент "сталінського плану перетворення природи". В основі економічних факторів було прагнення мінімізувати збитки від природних лих, внаслідок сильного антропогенного впливу на навколишнє середовище в Радянському Союзі, зокрема внаслідок безконтрольної вирубки лісів, що призводило до повеней, буревіїв, зсувів ґрунту тощо. Серед соціальних чинників було важливим зростання громадської активності у післясталінську "відлигу", що зачепило також природоохоронний рух.

Аналіз існуючих праць з історичних аспектів впливу техногенного розвитку та й самого суспільства на природу свідчить, що, порівнюючи з іншими галузями, де напрацьовано і опубліковано чимало за обсягом різних матеріалів, у запропонованому напрямку зроблено небагато, а те, що з'явилося в умовах тривалої відсутності екологічної інформації (з початку 1950-х років вся екологічна ситуація була засекречена і не потрапляла до дослідників та широких верств населення), відповідної статистики тощо, відзначалось браком об'єктивності.

Таким чином, досліджувана проблема не знайшла окремого спеціального висвітлення в українській історичній науці. Більшість публікацій попередників мають загальний науково-популярний характер, для яких характерна вузькість джерельної бази, недостатнє використання багатьох матеріалів. Вони здебільшого характеризуються інформативністю, описовістю, однобічністю та суб'єктивізмом. Певний виняток становлять дослідження В. Борейка, А. Бегеки, С. Фомічова, С. Васюти, М.О.Алексієвця.

Наукова актуальність, практична значущість і недостатнє комплексне вивчення державної політики разом з екологічним рухом в Україні диктують необхідність здійснення спеціального дослідження, присвяченого участі української радянської інтелігенції в природоохоронному русі. Багатогранна діяльність

громадських екоорганізацій і товариств, значення природоохоронних традицій українського народу заслуговують особливої уваги, детального й всебічного аналізу. Надзвичайно важливо це зробити у сучасних умовах національно-духовного і державного розвитку України, коли екологічний чинник виступає у ролі об'єднуючого і націєтворчого начала.

Зарубіжна історіографія теми природоохоронного руху в УРСР та участі в ньому радянської інтелігенція вкрай нечисленна і представлена всього кількома публікаціями. Зокрема, американський історик Чарльз Зіглер у своєму дослідженні "Природоохоронна політика в СРСР" [80] аналізував політико-психологічні підходи до сприйняття навколишнього середовища радянською елітою та масами, а також способи використання природи в умовах СРСР для задоволення біологічних, соціальних, естетичних потреб. Розглядаючи процес підняття природоохоронної політики в СРСР на інституційний рівень за допомогою державно-корпоративної моделі, дослідник відзначав роль, яку відіграли в цьому процесі нечисленні активісти природоохоронного руху. Водночас він писав, що радянські інвайроменталісти не виходили далеко за межі офіційної соціальної парадигми й не порушували основоположних засад радянської державної моделі. Вони пропонували дуже незначні зміни у тоталітарній системі, зокрема не виступали за уповільнення економічного зростання та скорочення промислових викидів, як це робили екологи у країнах Заходу. У своїй книзі Чарльз Зіглер також аналізує радянське законодавство у сфері захисту природи, вплив центрального планування та соціалістичних методів ведення господарювання на радянську політику у сфері захисту довкілля, участь громадських та державних організацій в охороні природи. Західні дослідники загалом відзначають високий рівень розвитку радянського законодавства у сфері охорони природи, однак при цьому звертають увагу на велику проблему із імплементацією його в реальному житті [81, с.151-160].

Необхідність історичного дослідження комплексу проблем негативного впливу на природне довкілля, ґенези та стану екологічної кризи в Україні висуває завдання пошуку та вивчення відповідної до цього джерельної бази, по-новому подивитись на традиційні тенденції політичного й соціально-економічного розвитку, інтерпретацію фактів. Тривалий час інформація про соціально-екологічні протиріччя в силу відсутності відповідних методик, техніки й загалом соціального зневажання не збиралась і не узагальнювалась. Лише, починаючи з 1960-х рр., коли почали зароджуватись служби екологічного моніторингу, відповідна інформація починає надходити, носячи епізодичний, вкрай некомплексний характер. З початку 1970-х відомості про стан довкілля та антропогенний тиск на нього набули більш цілісного характеру. У середині 1970-х рр. з початком державного планування заходів природокористування та охорони навколишнього середовища з'явилося певне соціальне замовлення на достовірну статистичну інформацію екологічного характеру. Однак, варто підкреслити, що в умовах тоталітарного суспільства, всевладдя відомчих командно-адміністративних інтересів управління економікою та суспільством в цілому, навіть наявна у ті роки епізодична інформація про стан довкілля та рівень його забруднення в силу причин політико-ідеологічного характеру не могла потрапити до наукових кіл та громадськості. Використовуючи контрольовані засоби масової інформації та наукові установи, влада намагалась, з одного боку, всіляко применшити масштаби кризових явищ, а з іншого – все ж вживати певних кроків, щоб загальмувати подальше погіршення становища, що складалося. Адміністративно-бюрократичний апарат завжди вважав, що екологічні повідомлення тривожать населення, провокують його на зайве соціальне обурення, тому екологічні наслідки засекречувались.

Отже, огляд наукової літератури та джерельної бази дає підстави стверджувати, що хоча вітчизняними науковцями і створено цілу низку праць як із загальних, так і з окремих вузлових питань, все ж таки спеціального та комплексного дослідження щодо участі інтелігенції в охороні природи України у другій половині 1940-х – першій половині 1980-их рр. ще немає. А те, що з'явилося в умовах тривалої відсутності екологічної інформації, відповідної статистики тощо відзначалась браком об'єктивності. Дослідження екологічних проблем минулого – це відносно новий напрям розвитку історичної науки.

Джерела та література

1. Аверьян К. Р. Научно-технический прогресс и охрана окружающей среды в СССР / К. Р. Аверьян. – М., 1959. – 245 с.
2. Коробов В. В. Человек и природа: проблемы теории и практики / В. В. Коробов. – М., 1956. – 189 с.
3. Первушин С. П. Необходимость и сущность хозяйственной реформы / С. П. Первушин. – М., 1966. – 35 с.
4. Материалы научной конференции по истории сельского хозяйства и крестьянства Европейского Севера СССР, 15-17 июня 1967 г., Вологда. / отв. ред. П. А. Колесников. – Вологда, 1968. – 510 с.
5. Круглов А. В. Научно-технический прогресс / А. В. Круглов. – М., 1969. – 145 с.
6. Гирусов Э. В. Система "общество – природа". Проблемы социальной экологии / Э. В. Гирусов. – М., 1976. – 165 с.
7. Бродская Е. С. К вопросу о создании социальной экологии как науки / Е. С. Бродская // Философские исследования. – М., 1977. – Вып. 2. – С. 45-63.
8. Косарев А. В. Прогресс цивилизации и окружающая среда / А. В. Косарев. – М., 1976. – 189 с.
9. Василенко Л. И. Экология человека: проблемы фундаментальности и синтез знаний / Л. И. Василенко. – Новосибирск, 1981. – 254 с.
10. Абабелова Л. С. Политологический аспект экологической системы: Дисс... канд. ист. наук / Л. С. Абабелова. – М., 1985. – 197 с.
11. Васильева З. Н. Историческое развитие природопользования и принципы его организации / З. Н. Васильева. – М., 1985. – 264 с.
12. Гиренок Ф. И. Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф. И. Гиренок. – М., 1987. – 180 с.
13. Бондаренко И. А. Социально-философский анализ формирования экологической ориентации человека: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01 / И. А. Бондаренко. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1988. – 25 с.
14. Бондаренко В. И. Экологическое сознание – фактор оптимизации взаимодействия общества и природы: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01 / В. И. Бондаренко. – К., 1988. – 20 с.
15. Вавилов А. М. Экологические последствия гонки вооружений / А. М. Вавилов. – М., 1984. – 175 с.

16. Кацура А. В. Экологические перспективы человечества / А. В. Кацура. – М.: Знание, 1988. – 63 с.
17. Лисина Л. Ю. Экологический компонент исторического процесса: автореф. дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01 / Л. Ю. Лисина. – Саратов, 1988. – 26 с.
18. Лапін В. В. Людина і природне середовище: До питання про соціогенну форму руху / В. В. Лапін // Український історичний журнал. – 1975. – №7. – С. 15-27.
19. Шемшученко Ю. С. З історії охорони природи на Україні / Ю. С. Шемшученко. // Український історичний журнал. – 1976. – № 6. – С. 80-84.
20. Казакова М. С. Деятельность КПСС по организации охраны и рационального использования природных ресурсов / М. С. Казакова, В. А. Висящев // Вопросы истории КПСС. – 1974. – №10. – С. 12-17.
21. Чубатий О. В. Захисна роль Карпатських лісів / О. В. Чубатий. – Ужгород: “Карпати”, 1968. – 136 с.
22. Федоренко А. П. Природа і хімія / А. П. Федоренко. – К.: “Урожай”, 1970. – 44 с.
23. Телишевский Д. А. Сокровища леса / Д. А. Телишевский. – Львов: “Каменяр”, 1974. – 248 с.
24. Гладков И. А. Охрана природы в СССР / И. А. Гладков, А.А.Иноземцев, Г. Н. Огуреева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. – 72 с.
25. Проблемы рационального использования и охраны природных ресурсов УССР / [ред. кол.: С. А. Генсирук ответ. ред. и др.]. – К., 1975. – 179 с.
26. Худяк Р. А. Охрана природы / Р. А. Худяк // Історія Української РСР у 8-ми т., 10-ти кн. Т. 8. Кн. 2 – К.: “Наукова думка”, 1979. – С. 441 – 448.
27. Худяк Р. А. Охрана окружающей среды – составная часть социально-экономической стратегии партии / Р. А. Худяк // Курсом коммунистического созидания: социально – экономическое, политическое и духовное развитие Украинской ССР в условиях зрелого социализма. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 179-190.
28. Худяк Р. А. Вклад трудящихся Украинской РСР в охрану навколишнього середовища / Р. А. Худяк // Український історичний журнал. – 1985. – №1. – С. 16-20.
29. Погорелов М. С. Соціально-економічні проблеми охорони оточуючого середовища: у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС / М. С. Погорелов. – К.: Товариство “Знання”, 1982. – 38 с.
30. Ющенко О. К. Державні заказники УРСР / О. К. Ющенко. – К., 1977. – 178 с.
31. Ющенко О. К. Дивосвіт природи / О. К. Ющенко. – К., 1979. – 72 с.;
32. Ющенко О. К. Заповідники УРСР / О. К. Ющенко. – К.: “Радянська школа”, 1985. – 176 с.
33. Ющенко О.К. Заповідники та заповідна справа / О. К. Ющенко. – К.: “Урожай”, 1971. – 145 с.
34. Ющенко О. К. Стан та перспективи розвитку заповідної справи в Українській РСР // Фізична географія та геоморфологія: міжвідомчий науковий збірник / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; М-во освіти і науки УРСР. – К., 1973. – Вип. 10: Географічні проблеми охорони природи УРСР. – С. 17-22.
35. Худяк Р. А. Охрана навколишнього середовища міста Києва в 70-80-х роках / Р. А. Худяк // Історичні дослідження. Вітчизняна історія: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. –1985. – Вип. 11. – С. 3-5.
36. Олдак П. Г. Колокол тревоги : пределы бесконечности и судьбы цивилизации / П. Г. Олдак. – М.: Политиздат, 1990. – 198 с.
37. Шабунин С. В. К вопросу о влиянии общества на природу / С. В. Шабунин // История взаимодействия общества и природы: факты и концепции. – М., 1990 – С. 35-46.
38. Проскурко А. И. Минеральные ресурсы Украины охрана и рациональное использование / А. И. Проскурко. – Л: Высшая шк.: Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1989. – 178 с.
39. Анучин Н. П. Проблемы лесопользования / Н. П. Анучин. – М.: Лесн. пром-сть, 1986. – 264 с.
40. Гаев А. Я. Наши следы в природе / А. Я. Гаев, В. С. Самарина. – М.: “Недра”, 1991. – 154 с.
41. Гаев А. Я. Подземное захоронение сточных вод на предприятиях газовой промышленности / А. Я. Гаев; под. ред. А. С. Хоментовского, О.И. Карася. – Л: “Недра”, Ленинградское отделение. – 1981. – 167 с.
42. Гаев А. Я. Охрана окружающей среды или введение в геоэкологию: Учеб. Пособие для студ. естественных и техн. спец.; Пермский государственный ун-т. – Пермь, 2001. – 224 с.
43. Экологическая ситуация на Украине и ее мониторинг: анализ и перспективы / [Метод. рекомендации / Подгот. А. В. Примаком]. – К.: О-во “Знание” УССР, 1990. – 44 с.
44. Рациональное использование и охрана лесных ресурсов УССР / [Я. В. Коваль, В. С. Андрусишин, В. П. Антоненко и др.; Отв. ред. Я. В. Коваль]. – К., 1988. – 68 с.
45. Малишко М. І. Основні напрями природоохоронної діяльності КПРС і Радянської держави / М. І. Малишко, О. М. Крилов // Український історичний журнал. – 1985. – №10. – С. 15-24.
46. Проценко Д. И. Охрана природы – всенародная справа / Д. И. Проценко // Український історичний журнал. – 1986. – №3. – С. 25-33.
47. Генсирук С. А. Регіональне природокористування: Навч. посібник / С. Генсирук. – Львів: “Світ”, 1992. – С. 47-50.
48. Борейко В. Е. Очерки о пионерах охраны природы / В. Е. Борейко / Киевский эколого-культурный центр. Т. 1. – К., 1996. – 208 с.
49. Борейко В. Е. Словарь деятелей охраны природы / В. Е. Борейко. – 2-е изд. доп. – К., 2001 – 521 с.
50. Васюта С. І. Соціально-екологічні проблеми України 70-90-х рр.: автореф. дис... докт. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С. І. Васюта. – К., 1996. – 36 с.
51. Поживанов М. А. Основы социальной экологии промышленно развитого города / М. А. Поживанов. – Мариуполь: “Приазовский рабочий”, 1998. – 495 с.
52. Поживанов М. А. Катастрофу можно отменить. / М. А. Поживанов – Мариуполь: “Посейдон”, 1995. – 224 с.
53. Васюта С. І. Історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізованих територій України / С. І. Васюта. – Львів: Видавництво ЛДУ, 1995. – 254 с.
54. Васюта С. І. Проблеми екологізації суспільно-політичної думки в контексті національно-державного відродження України / С. І. Васюта // Ойкумена. Український екологічний вісник. – 1994. – №1-2. – С. 97-107.
55. Борейко В. Е. История заповедного дела в Украине / В. Е. Борейко. – Вып. 2. – К.: КЭКЦ, 1995. – 184 с.
56. Борейко В. Е. Пути и методы природоохранной пропаганды / В. Е. Борейко. – К.: КЭКЦ, 1996. – 207 с.
57. Борейко В. Е. Дорога к заповеднику: природоохранная пропаганда и экпросвещение в заповедных объектах / В. Е. Борейко. – М., 1996. – 120 с.
58. Борейко В. Е. Иллюстрированная история охраны природы: СССР, Россия, Украина / В. Е. Борейко. – К., 1998. – 200 с.
59. Борейко В. Е. Аскания-Нова: тяжкие версты истории. 1826-1997 / В.Е.Борейко; Киевский Эколого-культурный центр. Центр охраны дикой природы. –2-е изд., доп. – К., 2001. – 180 с. – (История охраны природы; Вып. 29).

60. Васюта О. А. Екологія і політика / О. А. Васюта, С. І. Васюта, Г. Г. Філіпчук. У 2-х т. Т.1. – Чернівці: “Зелена Буковина”, 1998. – 480 с.
61. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні / М. О. Алексієвець. – Тернопіль: “Лілея”, 1999. – 267 с.
62. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні: історія і сучасність / М. О. Алексієвець // Україна на шляху до незалежності і демократії: Тематичний збірник праць викладачів, студентів і аспірантів історичного факультету. – Тернопіль, 1996. – С. 267-269.
63. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні: історичний аспект і сучасний розвиток / М. О. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. VI. – Тернопіль, 1997. – С. 334-338.
64. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні: історична ретроспектива, сучасність і перспективи / М. О. Алексієвець // Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / Редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5 : Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч., Ч. 1. – С. 134-139.
65. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання / С. І. Васюта. – Тернопіль, 2000. – 536 с.
66. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К.: Знання, 2001. – 525 с.
67. Крисаченко В. С. Обрії ноосфери: Соціально-світоглядні аспекти гармонізації взаємин людини і природи / В. С. Крисаченко. – К.: Знання, 1991. – 48 с.
68. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль: Вектор, 2008. – 264 с.
69. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07. 00. 01 “Історія України” / Ю. Є. Гумен. – Чернівці, 2005. – 20 с.
70. Чигур Р. Ю. Проблеми розвитку заповідної справи Західного регіону України у 1970-1980-х рр. / Р. Ю. Чигур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. IX. – Тернопіль, 1999. – С. 98 – 102.
71. Чигур Р. Ю. Стан та проблеми земельних ресурсів Буковини 70-90-х рр. / Р. Ю. Чигур // Зелена Буковина: Науковий і науково-популярний журнал. Серія екологія і краєзнавство. – № 1-2. – Чернівці, 2001. – С. 47-53.
72. Чигур Р. Ю. Наслідки нераціонального використання мінерально-сировинних ресурсів Західного регіону України у 1970-1990-х роках / Р. Ю. Чигур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 13. – Тернопіль., 2001. – С. 164-175.
73. Чигур Р. Ю. Масштаби і характер соціально-екологічних протиріч Західного регіону України у 1970-1990-х роках / Р. Ю. Чигур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 1. – Тернопіль, 2002. – С. 109-118.
74. Чигур Р. Ю. Форми та методи діяльності органів державної влади то господарських структур щодо проведення природоохоронної політики в Західному регіоні України у 1970-1990-х роках / Р. Ю. Чигур // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 2. – Тернопіль, 2002. – С. 74-78.
75. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70-80-х р. XX ст: авторефер. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 . “Історія України” / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.
76. Стегній О. Г. Екологічний рух в Україні: соціологічний аналіз / О. Г. Стегній; НАН України Інститут соціології. – К.: “КМ Академія”, 2001. – 243 с.
77. Стегній О. Г. Соціологічне прочитання природи / О. Г. Стегній; Інститут соціології НАН України. – К.: ТОВ “Центр екологічної освіти та інформації”, 2012. – 430 с.
78. Гвоздик П. О. Трансформаційні процеси в екологічному законодавстві: від Закону “Про охорону природи в Українській РСР” (1960 р.) до майбутнього Екологічного кодексу України / П. О. Гвоздик // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2009. – №4. – С. 2-5.
79. Кіндюк Б. Охорона лісів за законом про “Про охорону природи Української РСР” від 30 червня 1960 р. / Б. Кіндюк // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка: Юридичні науки. – К., 2011. – № 89. – С. 116-119.
80. Charles E. Zieger. Environmental policy in the USSR. – Amherst: University of Massachusetts Press , 1987. – 220 p.
81. Alfred Eberhardt. A Comparison of New Economic Methods in USSR Environmental Policy with Western Approaches // Environmental Management. – Vol. 14. – № 2. – pp. 151-160.

Пагіря А. В. Историография проблемы деятельности интеллигенции Украинской ССР в сфере охраны окружающей природной среды во второй пол. 1940-х – середине 1980-х гг.

В статье рассматриваются основные направления научной историографии проблемы участия украинской советской интеллигенции в сфере охраны природной среды УССР во второй половине 1940-х – середине 1980-х гг. Прослеживается влияние общественно-политических факторов на развитие экологического исторического нарратива. Проведенный анализ свидетельствует о неполноте раскрытия данной проблемы в научной литературе, а также потребность в проведении отдельного исследования по данной теме с привлечением новых источников и использованием современных методологических подходов.

Ключевые слова: историография, экология, УССР, интеллигенция, общественные организации.

Pagiry A. V. Historiography of the problem of activities of intelligentsia of Ukrainian SSR in the field of environmental protection in second half of the 1940s – mid 1980s

Main trends of the scientific historiography on the problem of participation of the Ukrainian Soviet intelligentsia in environmental protection in Ukrainian SSR in the second half of 1940th - the first half of 1980th are revealed in the article. Impact of the social and political factors on development of ecological historical narrative is tracked. Analyzes have showed incomplete disclosure of this problem in a scientific literature and necessity of a new separate research on this problem, engagement of new sources and modern methodological approaches.

Keywords: historiography, ecology, Ukrainian SSR, intelligentsia, NGOs